

คำว้าหัวปากและหัวป่า

ทศพร วงศ์รัตน์

ราชบัณฑิต สำนักวิทยาศาสตร์

ราชบัณฑิตยสถาน

คำสำคัญ : แม่ครัว, พ่อครัว, หัวป่า, หัวปาก

เมื่อท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกร-
วงศ์ ภริยาเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร
บุณนาถ) เสนาบดีกระทรวงธรรมการ
เขียน “ตำราแม่ครัวหัวป่ากั” และมีการ
ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือขนาดเล็ก
รวม ๕ เล่ม ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑-
๒๔๕๒ (ร.ศ. ๑๒๗) ก่อนบท “คำ
นวมัสการ” ที่หน้า ๑ ท่านได้เริ่มต้นด้วย
หัวข้อเรื่องว่า

แม่ครัวหัวป่า

เป็น ปาก ศิลป ตำรา กับ เข้า ของ กิน

อย่างไทยแท้

ของท่าน ผู้หญิง เปลี่ยน ภาสกรวงศ์

ถัดต่อมาในบท “คำนำ” ที่หน้า ๔
ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ได้กล่าวเริ่มต้นไว้
ว่า

“วิธีทำของรับประทานที่เข้าใจโดย
สามัญว่า การหุงต้มทำกับเข้าของกินที่
ฉันให้ชื่อตำราหน้าว่า แม่ครัวหัวป่ากั ก็คือ
ปากะศิลปะคฤหะวิทยา ก็เป็นสิ่งที่ว่า
ซึ่งความสว่างในทางเจริญของชาติมนุษย์

ที่พ้นจากจารีตอันเป็นป่าร้างให้ถึงซึ่ง
ความเป็นลัทธิชาติมีจารีตความประพฤดิ
อันเรียบร้อยหมดจดดีขึ้น ประดุจดั่ง
ศิลปการวิชาฝีมือช่างนั้นก็เหมือนกัน...”

เพื่อให้ชัดเจน และเป็นข้อมูลเพิ่ม
ขึ้นอีก ผู้เขียนขอย้อนไปถึงผลงานที่เป็น
สิ่งตีพิมพ์ เริ่มต้นของท่านผู้หญิงเปลี่ยน
ก่อนที่จะเป็นฉบับ “ตำราแม่ครัวหัวป่ากั”
ที่นักอ่านและนักเขียนหลายคน ถือว่า
เป็นตำรากับข้าว (กับเข้า = คำโบราณ,
เข้า = ขวบปี ซึ่งเป็นช่วงการทำนาใน
ฤดูฝน : ผู้เขียน) ชุดแรกของไทย

กล่าวคือ ใน พ.ศ. ๒๔๒๓ (ร.ศ.
๑๐๘) มีนิตยสารรายเดือนของคนไทย
ชื่อ “ประติทินบัตร และจดหมายเหตุ”
พิมพ์ออกเผยแพร่ และมีบทความ

เกี่ยวกับการปรุงอาหารของท่านผู้หญิง
เปลี่ยน ภาสกรวงศ์ แทรกอยู่ด้วย ข้อ
เขียนเรื่องอาหารการกินดังกล่าวได้เป็น
ที่ชื่นชอบ และกล่าวขวัญกันทั่วไป แต่
ขั้นตอนในการเสนอเมื่อเทียบกับจำนวน
เรื่องจะชักช้าไม่ทันใจผู้อ่านที่ยังอยาก
รวบรวมไว้ ทำให้ผู้จัดทำต้องรีบเพิ่ม
หน้าพิเศษ ที่เรียก “ใบเติมประติทินบัตร
แลจดหมายเหตุแสดงการปากะวิชา
ตำราทำกับเข้า ของกินอย่างไทย อย่าง
ฝรั่ง และตำราเตร็ดต่าง ๆ” ซึ่ง “เป็น
เฉพาะเรื่องตำราอาหารเรื่องเดียวโดย
ตรง” ในเรื่องนั้นยังมีข้อความที่อธิบาย
ว่า “ปากะวิชา คือตำราหุงต้ม ทำกับ
เข้าของกินอย่างไท ท่านผู้หญิงเปลี่ยน
ภาสกรวงศ์ เป็นผู้แต่ง”

เมื่อ ๓๑ มีนาคม ๑๒๕๘

ใบ เติมประติทินบัตร แล จด หมายเหตุ

วัน ๒๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๐๘

ใบ เติม ประติทินบัตร

ปากะวิชา

คือตำราหุงต้ม ทำ กับ เข้าของกิน อย่าง ไทย

แต่ง ผู้หญิง เปลี่ยน ภาสกรวงศ์

จดหมายเหตุ

แสดงการ

ปากะวิชาทำกับ ทำกับ เข้าของ กิน

อย่างไทยอย่างฝรั่ง ตำราเตร็ดต่าง ๆ

วิธีทำ กับ เข้าของกิน ที่เราเรียกว่าปากะวิชา นี้ ก็เป็น
ที่ซึ่งความสว่างในทางเจริญของชาติมนุษย์ ที่หลุดพ้นจาก ชาติ
อันเป็นเดือนร้าง ให้ถึงซึ่ง ความเปี่ยมล้นชาติ มีชาติ ความ
ประพฤดิ ซึ่งเรียบร้อยหมดจดแล้ว ประดุจดั่งศิลปการ วิชา
ฝีมือช่างฝีมือก็เหมือนกัน ก็เป็น ของค้อยกระเล็มคิชน ก็ละ
ชั้นละชั้น เป็นลำดับมา ถึงแก่ใช้ วัตถุอันหายาก ที่เป็นของ

อย่างไรก็ตาม นิตยสารไทยภายใต้ชื่อนี้ ดำเนินอยู่ได้เพียง ๖ เดือน ทำได้รวม ๕-๖ ฉบับ คือสำหรับเดือนตุลาคมถึง มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ ชาติเดือนมกราคม (สมัยนั้น การนับปีแบบไทยเริ่มเดือนเมษายน : ผู้เขียน) ก็สิ้นสุดลงเฉย ๆ จนกระทั่งเกิด “ตำราแม่ครัวหัวป่าก์” ฉบับกระเป่า รวม ๕ เล่ม ในอีก ๒๘-๒๙ ปี ต่อมา

ก่อนที่จะกล่าวต่อไป ผู้เขียนขออ้างความหมายหรือคำแปล ของคำบาลีข้างต้นให้ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ “ปาก” หรือ ปากะ นั้น แปลได้ว่า “ความสนุกสนาน การแปรอาหารให้กินได้” (จาก “หนังสือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว” ภาคสอง ตั้งแต่ตัว ณ ถึงตัว พ โรงพิมพ์พิศาลบรรณิณี หน้า ๑๑๕๒) ซึ่งคำในแวดวงนี้ ท่านผู้หญิงเปลี่ยนได้ใช้และกล่าวมาแล้ว ก็ได้แก่ หัวป่า ปากศิลป์ หัวป่าก์ ปากะศิลปะ และปากะวิชา ตามลำดับ

สำหรับใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓” พิมพ์ครั้งที่ ๑๙ ใน พ.ศ. ๒๕๒๔ หน้า ๙๕๘ และฉบับ พ.ศ. ๒๕๒๕ เนื่องในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี แต่พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ หน้า ๘๘๗ ต่างให้ความหมายของคำว่า “หัวป่า” ไว้ตรงกันว่า “น. คนทำอาหาร” ส่วนใน “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒” พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๔๖ ที่หน้า ๑๒๘๔ ได้ให้คำจำกัดความของคำเดียวกันนี้ไว้ว่า “น. คน

ทำอาหาร ในคำว่า แม่ครัวหัวป่า พ่อครัวหัวป่า โบราณเขียนเป็น หัวป่าก์” อย่างไรก็ตาม ในเอกสารเหล่านี้ไม่ปรากฏว่ามีการเก็บคำว่า “ปากะ” หรือ “ป่าก์” ไว้แต่อย่างใด

น่าสังเกตว่าเมื่อไม่นานมานี้ (ดู “เปิดตำนาน แม่ครัวหัวป่า แห่งเมืองสิงห์” ในหนังสือ “ผู้จัดการรายวัน” ๑๑ เมษายน ๒๕๔๘ และใน “ผู้จัดการออนไลน์” ที่ออกมาในระยะเดียวกัน) คนในเขตตำบล (บ้าน) หัวป่า หรือเขตวัดพรหมเทพาวาส หรือวัดชะลอน (เพี้ยนมาจากชื่อ “ชลวน” เพราะหน้าวัดเป็นแม่น้ำเจ้าพระยาที่มีคูก้น้ำวน) อำเภอพรหมบุรี จังหวัดสิงห์บุรี ได้พยายามหา และแสดงหลักฐาน เพื่ออ้างว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสตามคำกราบบังคมทูลฯ เชิญเสด็จพระราชดำเนิน ทอดกฐินของพระยาอภัยราชาสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยาที่วัดดังกล่าว และที่บริเวณบ้านจวนหัวป่า เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ นั้นเอง เรือของพระองค์ได้จอดลอยลำ เพื่อพระองค์ได้ประทับเสวยพระกระยาหารกลางวัน ที่จัดปรุงขึ้นตามวิธีของชาวบ้านและนำมาถวายรับเสด็จ

จากเหตุการณ์ครั้งนั้น คนท้องถิ่นบางกลุ่มในปัจจุบันได้เชื่อกันว่า น่าจะเป็นที่มาของคำ “แม่ครัวหัวป่า” ของคนไทยถึงปัจจุบัน ที่ชาวบ้านอีกบางกลุ่มยังยืนยันว่าเป็นคำพระราชทานที่ทรงพาดพิง เพื่อหยอกขมฝมือการทำ

อาหารของชาวบ้านตำบลหัวป่า ซึ่งปรากฏอยู่ในหมายเหตุรับเสด็จของเมืองพรหมบุรี ที่ยังมีบันทึกเป็นรายละเอียดไว้อีกว่า “แม่ครัวเครื่องคาวได้แก่ อำแดงเกลี้ยง อำแดงอึ่ง อำแดงแพร อำแดงสรวง ส่วนเครื่องหวานได้แก่ อำแดงหงส์ อำแดงสิน อำแดงพลับ อำแดงพา” และยังมีกล่าวกันว่า คนเหล่านี้บางคนต่อมาได้เป็นแม่ครัวในวังหลวง

อย่างไรก็ตาม เรื่องดังกล่าวก็ยังไม่สิ้นสุด อีกทั้งยังมีการโต้แย้งกันในหลายระดับ โดยส่วนตัวของผู้เขียนมีความโน้มเอียงที่จะเชื่อว่า ชื่อตำบลหัวป่าน่าจะมีที่มาก่อนจากสภาพ หรือบริเวณของป่าดง ป่าไม้ ในท้องถิ่นมากกว่าที่จะหมายถึง “คนทำอาหาร” ที่พาดพิงกันไปให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นที่หลังดังกล่าวมาแล้ว

เพื่อให้เรื่องนี้มีข้อมูลไว้พิจารณาเพิ่มขึ้น ผู้เขียนจึงขอนำหลักฐาน ที่ไม่เคยมีผู้ใดกล่าวอ้างถึงกัน คือคำกลอนที่มีคำว่า “พ่อครัวหัวป่าก์” ที่ผู้เขียนพบอยู่ในวรรณคดีไทย เรื่อง “พระอภัยมณี” ที่รู้กันว่า แต่งโดยสุนทรภู่ จบในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวราวก่อน พ.ศ. ๒๓๗๘ สำหรับฉบับที่พิมพ์โดย อมรการพิมพ์ กรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๕๑๗ ในหน้า ๔๓๖ ซึ่งเป็นตอน (ที่ ๒๗) เจ้าละมานตีเมืองผลึก ขณะเจ้าละมานยกทัพมาช่วยนางละเวง มีที่กล่าวว่า

“แถวถนนหนทางข้างคองคา ให้ปู่ผ้าขาวรองไว้สองชั้น
ฝ่ายพ่อครัวหัวป่าก์หาแก้มเหล้า จะเลี้ยงเหล้าพวกยักษ์มกกะสัน
สังหารแพะแกะควายลงหลายพัน เอาแม่ขันรองเชือดเลือดเอาไว้”

และในหน้า ๑๒๔๖ ซึ่งเป็นตอน (ที่ ๖๒) อภักยมณีปริกาษาโทษวลาวยุดาวายุพัฒนา อีกว่า
พระอภักยมณีเข้าเมืองลังกา ขณะพระ หัสกัน ก็มีกลอนที่กล่าวพาดพิงถึงคำนี้

“ฝ่ายพ่อครัวหัวป่าก์พวกฝรั่ง ต่างแต่งตั้งโต๊ะเหล้าหวานคาวขนม
มาเรียบเรียงเคียงตั้งแล้วบังคม ถวายบรมกษัตริย์ชัตติยา”

จากหลักฐานนี้ เราได้พบคำว่า “...ป่าก์” ในเรื่อง “พระอภักยมณี” ซึ่งสุนทรภู่เรียบเรียงขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒-๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ฉะนั้น การที่เคยมีผู้ให้ข้อคิดในเชิงหรือเป็นการเปรียบเทียบระหว่างการสะกดคำว่า “ป่า” และ “ป่าก์” ต่อท้ายคำว่า “แม่ครัว” ไว้ว่า “ราชบัณฑิตยสถานบอกคนโบราณ ไซ้...ก็ จึงน่าจะมาจากตำราของท่านผู้หญิงเปลี่ยน” ซึ่งเป็นสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงนับว่ายังคลาดเคลื่อนเช่นเดียวกับการอ้างเป็นประวัติอย่างไม่ชัดเจนของคำว่า “แม่ครัวหัวป่าก์” เพราะความจริงสามารถย้อนรวมไปถึงเรื่อง “พระอภักยมณี” ของสุนทรภู่ ผิดกันแต่เพียงเรียกเป็น “พ่อ

ครัว” ดังกล่าวมาแล้ว จะสังเกตได้อีกว่าอย่างน้อยเพราะหลักฐานดังกล่าว “พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒” จึงได้อ้างถึงทั้ง “แม่ครัวหัวป่า” และ “พ่อครัวหัวป่า” ไว้ด้วยกัน เพียงละ ก็ ไว้ว่าวิธีนั้นเป็นการเขียนแบบโบราณ ที่น่าสนใจอีกคือ ได้เกิดข้อโต้แย้งว่า คนทำอาหารในสมัยโบราณของไทยส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง หรือผู้ชาย หรือต่างทำในโอกาสแตกต่างกันอย่างไร แต่จากหลักฐานข้างต้น คำว่า “พ่อครัวหัวป่าก์” เพียงปรากฏขึ้นมาก่อน หรือเพราะเป็นสุนทรภู่จึงใช้ “พ่อครัว” และเพราะเป็นท่านผู้หญิงเปลี่ยนจึงใช้ “แม่ครัว”

นอกจากนี้ ผู้เขียนก็ใคร่จะกล่าวอีกว่า จากการศึกษาโอกาสอ่านวรรณคดีและประวัติศาสตร์ไทยจำนวนไม่น้อย เพื่อรวบรวมและหาประสบการณ์เกี่ยวกับชื่อ ทรัพยากรทั้งพืชและสัตว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปลา ไว้สำหรับงานอนุกรมวิธานของราชบัณฑิตยสถาน แม้จะเร็วเกินไปที่จะสรุป แต่ก็อยากกล่าวว่า ยังไม่พบว่ามีการใช้คำ “พ่อครัวหัวป่าก์” หรือ “แม่ครัวหัวป่าก์” หรือคำใกล้เคียงในความหมายเดียวกันในวรรณกรรมเก่ากว่าเรื่องพระอภักยมณีฉบับใดเลย จึงขอจบเรื่องนี้ไว้แต่เพียงเท่านี้

